

GIPERBOLIK TIPDAGI TENGLAMALAR UCHUN XARAKTERISTIK TO`RTBURCHAKDA BERILGAN CHEGARAVIY MASALA YECHIMINING YAGONALIGI HAQIDA.

Qo`ldasheva Shoxsanam Ravshanjon qizi

*FDU matematika (yo`nalishlar bo'yicha) mutaxassisligi magistranti
qoldashevashohsanam10@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada giperbolik tipdagi tenglamalar uchun bitta yarim tekislikda joylashgan va turli xarakteristik chiziqlar oilasiga mansub ikkita xarakteristiklardagi noma'lum funksiyaning qiymatlarini bog'lovchi nolokal shartli chegaraviy masala tadqiq etilgan.

Kalit so`zlar: nolokal shartli chegaraviy masala, giperbolik tipdagi tenglama, xarakteristik chiziqlar oilasi, Koshi masalasi.

Аннотация: В данной статье исследуется нелокальная условная краевая задача для уравнений гиперболического типа, связывающая значения неизвестной функции в двух характеристических линиях, расположенных в одной полуплоскости и принадлежащих разным семействам характеристических линий.

Ключевые слова: нелокальная краевая задача, уравнение гиперболического типа, семейство характеристических линий, задача Коши.

Abstract: In this article, a nonlocal conditional boundary value problem with nonlocal condition connecting the values of the unknown function in two characteristic lines located in one half-plane and belonging to different families of characteristic lines for hyperbolic type equations has been studied.

Key words: nonlocal boundary value problem, equation of hyperbolic type, family of characteristic lines, Cauchy problem.

Ushbu maqolada

$$\frac{\partial^2 U}{\partial t^2} - a^2 \frac{\partial^2 U}{\partial x^2} = 0 \quad (1)$$

tenglama uchun quyidagi $AC_1: x + at = 0$ $BC_1: x - at = 1$, $AC_2: x - at = 0$, $BC_2: x + at = 1$ xarakteristikalar bilan chegaralangan D sohada bitta yarim tekislikda joylashgan va turli xarakteristik chiziqlar oilasiga mansub ikkita xarakteristiklardagi noma'lum funksiyaning qiymatlarini bog'lovchi nolokal shartli chegaraviy masala tadqiq etilgan. [1] da giperbolik tipdagi tenglamalar uchun nolokal shartli chegaraviy masalalar, [2], [3] da esa tipi va tartibi buziladigan giperbolik tipdagi tenglamalar uchun xarakteristik to`rtburchakda chegaraviy masalalar tadqiq etilgan.

Masalaning qo`yilishi: Quyidagi shartlarni qanoatlantiruvchi $U(x,t)$ funksiya topilsin:

$$1) \quad U(x, t) \in C(\bar{D}) \cap C^2(D_1 \cup D_2),$$

$$2) \quad \text{Ixtiyoriy } x \in (0, 1) \text{ uchun } \lim_{t \rightarrow +0} U_t(x, t) \text{ limit mavjud va}$$

$$\lim_{t \rightarrow +0} U_t(x, t) = \lim_{t \rightarrow +0} U_t(x, 0), 0 < x < 1 \text{ ulash shartini qanoatlantirsin;}$$

$$3) \quad D_1 \text{ va } D_2 \text{ sohalarda (1) tenglamani qanoatlantirsin;}$$

$$4) \quad a_1(x)U(\theta_{01}) + b_1(x)U(\theta_{11}) = d_1(x), 0 \leq x \leq 1, \quad (2)$$

$$a_2(x)U(\theta_{02}) + b_2(x)U(\theta_{12}) = d_2(x), 0 \leq x \leq 1, \quad (3)$$

chegaraviy shartlarni qanoatlantirsin, bu yerda $a_j(x), b_j(x),$

$d_j(x) \in C[0, 1] \cap C^3(0, 1)$ – berilgan funksiyalar bo'lib, $a_j^2(x) + b_j^2(x) \neq 0, j = 1, 2.$

Ushbu masalaning yechimini

$$U(x, t) = \frac{\tau(x - at) + \tau(x + at)}{2} + \frac{1}{2a} \int_{x-at}^{x+at} \nu(z) dz \quad (4)$$

ko'rinishda qidiramiz, bu yerda $\tau(x)$ va $\nu(x)$ funksiyalar hozircha noma'lum funksiyalar bo'lib, bu funksiyalar $\tau(x) \in C[0, 1] \cap C^2(0, 1), \nu(x) \in C^2(0, 1)$ xossalarga ega bo'lishi kerak.

(4) dagi $\tau(x)$ va $\nu(x)$ funksiyalarni (2), (3) chegaraviy shartlarni qanoatlantiradigan qilib aniqlaymiz. Buning uchun (4) ni (2), (3) shartlarga qo'yib $D_j (j = 1, 2)$ sohalarda olingan AB dagi $\tau(x)$ va $\nu(x)$ o'rtasidagi asosiy funksional munosabatlarni topamiz:

$$P_1(x)\tau(x) = 2d_1(x) - a_1(x)\tau(0) - b_1(x)\tau(1) + \frac{a_1(x)}{a} \int_0^x \nu(z) dz - \frac{b_1(x)}{a} \int_x^1 \nu(z) dz, 0 \leq x \leq 1 \quad (5)$$

$$P_2(x)\tau(x) = 2d_2(x) - a_2(x)\tau(0) - b_2(x)\tau(1) - \frac{a_2(x)}{a} \int_0^x \nu(z) dz + \frac{b_2(x)}{a} \int_x^1 \nu(z) dz, 0 \leq x \leq 1 \quad (6)$$

bu yerda $P_j(x) = a_j(x) + b_j(x), j = 1, 2.$

Shunday qilib, qo'yilgan masalaning yechimini topish (5) va (6) tenglamalar sistemasini yechishga teng kuchli ekanligini ko'rishimiz mumkin.

Agar, talab etilgan xossalarga ega bo'lgan $\tau(x)$ va $\nu(x)$ funksiyalar (5), (6) sistemadan bir qiymatli topilsa, u holda masalaning $D_j (j = 1, 2)$ sohadagi yagona yechimi (4) formula bilan aniqlanadi.

Quyidagi teorema o'rinni.

Teorema. Aytaylik, quyidagi shartlardan biri bajarilsin:

$$1) \quad a_j(x) \equiv 0, j = 1, 2$$

$$2) \quad b_j(x) \equiv 0, \quad j = 1, 2$$

$$3) \quad a_{1j}(x) \equiv 0, \quad b_{2k}(x) \equiv 0, \quad j \neq k, \quad j, k = 1, 2;$$

$$4) \quad a_j(x) \equiv 0, a_k(x) \not\equiv 0, b_k(x) \not\equiv 0, b_j(x) \not\equiv 0, \quad j \neq k, \quad j, k = 1, 2; \quad \frac{b_j(0)}{a_j(0)} \neq -\frac{1}{2}$$

$$5) \quad b_j(x) \equiv 0, a_k(x) \not\equiv 0, a_j(x) \not\equiv 0, b_k(x) \not\equiv 0, \quad j = k, \quad j, k = 1, 2; \quad \frac{b_j(1)}{a_j(1)} \neq -\frac{1}{2}$$

$$6) \quad a_j(x) \not\equiv 0, b_j(x) \not\equiv 0, \quad j, k = 1, 2; \quad \frac{a_1(x)}{a_2(x)} \neq \frac{b_1(x)}{b_2(x)},$$

$$\frac{P_1(0)b_2(0) + P_2(0)b_1(0)}{a_1(0)b_2(0) - a_2(0)b_1(0)} \neq 0, \quad \frac{P_1(1)a_2(1) + P_2(1)a_1(1)}{a_1(1)b_2(1) - a_2(1)b_1(1)} \neq 0$$

U holda, agar, qo'yilgan masalaning yechimi mavjud bo'lsa, u yagonadir.

Isbot. Teskaridan faraz qilaylik, ya'ni masala yechimi ikkita bo'lsin va ular $U_1(x, t)$ va $U_2(x, t)$ bo'lsin. U holda $U(x, t) = U_2(x, t) - U_1(x, t)$ funksiya qo'yilgan masalaga mos bir jinsli masalaning yechimi bo'ladi. Shuning uchun, masala yechimining yagonaligini isbotlash uchun, bir jinsli masalani qaraymiz, ya'ni, $d_j(x) \equiv 0, \quad j = 1, 2$ bo'lgan masalani qaraymiz. Agar ushbu bir jinsli masalaning $U(x, t)$ yechimini aynan nolga teng ekanligini isbotlasak, ya'ni $U(x, t) \equiv 0$ bo'lsa, u holda $U_1(x, t) \equiv U_2(x, t)$ bo'lib, bundan farazimiz noto'g'ri ekanligi, ya'ni masala yechimining yagonaligi kelib chiqadi.

Aytaylik, $U(x, t)$ - bir jinsli masalaning yechimi bo'lsin. Agar $d_j(x) \equiv 0, \quad j = 1, 2$ bo'lsa, (2), (3) dan $x = 0$ va $x = 1$ bo'lganda $\tau(0) = 0, \quad \tau(1) = 0$ ekanligi kelib chiqadi. U holda (5), (6) ga asosan quyidagi tengliklar o'rinli bo'ladi:

$$P_1(x)\tau(x) = \frac{a_1(x)}{a} \int_0^x v(z) dz - \frac{b_1(x)}{a} \int_x^1 v(z) dz, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (7)$$

$$P_2(x)\tau(x) = -\frac{a_2(x)}{a} \int_0^x v(z) dz + \frac{b_2(x)}{a} \int_x^1 v(z) dz, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (8)$$

1-hol. Aytaylik, $a_j(x) \equiv 0, \quad j = 1, 2$ bo'lsin. U holda, (7), (8) dan

$$\tau(x) = -\frac{1}{a} \int_x^1 v(z) dz, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (9)$$

$$\tau(x) = \frac{1}{a} \int_x^1 v(z) dz, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (10)$$

tengliklarni hosil qilamiz. Ushbu tengliklarni hadma-had qo'shib yuborsak, $\tau(x) \equiv 0, 0 \leq x \leq 1$ ekanligini topamiz.

Agar (10) dan (9) ni ayirsak,

$$\int_x^1 v(z)dz = 0, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (11)$$

ni hosil qilamiz. (11) ning har ikki tomonini x bo'yicha differensiallasak, $v(x) \equiv 0, \quad x \in (0,1)$ ekanligini topamiz. Natijada, (4) formulaga asosan, $\overline{D_j}(j=1,2)$ sohada $U(x,t) \equiv 0$ ekanligi kelib chiqadi.

6-hol. (Umumiy hol) Aytaylik, $a_j(x) \neq 0, b_j(x) \neq 0, j=1,2, \frac{a_1(x)}{a_2(x)} \neq \frac{b_1(x)}{b_2(x)}$ bo'lsin.

Agar (7) tenglikning har ikki tomonini $b_2(x)$ ga, (8) tenglikni esa, $b_1(x)$ ga ko'paytirib ularni bir-biriga qo'shib yuborsak,

$$\frac{P_1(x)b_2(x) + P_2(x)b_1(x)}{a_1(x)b_2(x) - a_2(x)b_1(x)} \cdot \tau(x) = \frac{1}{a} \int_0^x v(z)dz, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (12)$$

kelib chiqadi.

Agar (7) tenglikning har ikki tomonini $a_2(x)$ ga, (8) tenglikni esa, $a_1(x)$ ga ko'paytirib qo'shib yuborsak,

$$\frac{P_1(x)a_2(x) + P_2(x)a_1(x)}{a_1(x)b_2(x) - a_2(x)b_1(x)} \cdot \tau(x) = \frac{1}{a} \int_x^1 v(z)dz, \quad 0 \leq x \leq 1 \quad (13)$$

ni hosil qilamiz.

$$\text{Bu yerda } q_1(x) = \frac{P_1(x)b_2(x) + P_2(x)b_1(x)}{a_1(x)b_2(x) - a_2(x)b_1(x)}, \quad q_2(x) = \frac{P_1(x)a_2(x) + P_2(x)a_1(x)}{a_1(x)b_2(x) - a_2(x)b_1(x)}.$$

$$\frac{P_1(0)b_2(0) + P_2(0)b_1(0)}{a_1(0)b_2(0) - a_2(0)b_1(0)} \neq 0, \quad \frac{P_1(1)a_2(1) + P_2(1)a_1(1)}{a_1(1)b_2(1) - a_2(1)b_1(1)} \neq 0 \quad \text{va} \quad \tau(0) = 0, \quad \tau(1) = 0$$

ekanligini inobatga olib, (12), (13) larning har ikki tomonini x bo'yicha differensiallasak, mos ravishda quyidagilarga ega bo'lmiz:

$$\frac{1}{a} v(x) = q_1(x) \cdot \tau'(x) + q_1'(x) \cdot \tau(x), \quad (14)$$

$$-\frac{1}{a} v(x) = q_2(x) \cdot \tau'(x) + q_2'(x) \cdot \tau(x). \quad (15)$$

(14), (15) tengliklarni bir-biriga qo'shib yuborsak, natijada quyidagi

$$[(q_1(x) + q_2(x)) \cdot \tau(x)]' = 0$$

munosabatga ega bo'lamiz. Agar, oxirgi tenglikni har ikki tomonini x bo'yicha integrallasak,

$$(q_1(x) + q_2(x)) \cdot \tau(x) = C \quad (16)$$

ni hosil qilamiz.

Agar

$$q_1(x) + q_2(x) = \frac{2P_1(x) \cdot P_2(x)}{a_1(x)b_2(x) - a_2(x)b_1(x)} \neq 0, \quad 0 \leq x \leq 1, \quad \tau(0) = \tau(1) = 0$$

ekanligini inobatga olsak, u holda $x=0$ (yoki $x=1$) bo'lganda $\tau(0)=C=0$ ($\tau(1)=C=0$) bo'ladi. Bundan esa, $x \in [0,1]$ da $\tau(x)=0$ ekanligi kelib chiqadi. Buni (12), (13) ga qo'ysak, $x \in [0,1]$ da $v(x)=0$ ekanligi kelib chiqadi. Bundan esa, $U(x,t) \equiv 0$ bo'lib, $U_1(x,t) \equiv U_2(x,t)$ ekanligi kelib chiqadi.

Shunday qilib, teoremadagi 6) shartlar bajarilganda, agar, masala yechimi mavjud bo'lsa, u yagona ekanligi isbotlandi.

2)-5)- xollar ham yuqoridagi kabi isbotlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Кумыкова С.К. Краевая задача со смещением для вырождающегося внутри области гиперболического уравнения // Дифференциальные уравнения. -1980.- Т. 16. №1 – С. 93-104.

2. Уринов А.К., Абдукодиров А.Т. Нелокальная краевая задача со смещением для уравнения гиперболического типа, вырождающегося внутри области.// Доклады Адыгской (Черкесской) международной академии наук, Нальчик.- 2005.- Том 7.-№2.-С.68-73.

3. Уринов А.К., Абдукодиров А.Т. Нелокальная краевая задача со смещением для одного вырождающегося гиперболического уравнения // Узбекский математический журнал. Ташкент.- 2005.- № 4.- С.102-110.